

(d)

“TERRA ON ARRELAR”: LA CONSTRUCCIÓ DE GENEALOGIA LITERÀRIA FEMENINA SEGONS MARIA-MERCÈ MARÇAL

FINA LLORCA ANTOLÍN

Per a l'Helena, que es mereix, és clar, molt més

Recordar el pensament de Maria-Mercè Marçal sobre la tradició i en especial sobre la tradició literària d'autoria femenina em sembla imprescindible per llegir la seva obra. També té la seva importància per a la literatura catalana, i la té en especial per a les autores, sigui quina sigui la llengua de creació amb què treballin. La voluntat de reflexió i la recerca de Maria-Mercè Marçal a l'entorn de la genealogia es concreta en la voluntat d'anar-la construint, si no hi és, o quan es percep com a insuficientment establerta. Em sembla important també per entendre què continua i què pot continuar significant Marçal entre nosaltres i entre qui vulgui entendre, a més de la seva obra, el seu impacte literari i vital.

Marçal quan comença a publicar i a fer-se un lloc públic entre els escriptors catalans, comença també a adonar-se que hi ha una angoixa pitjor que l'angoixa de les influències, que és la de no poder establir una filiació literària. Comença a necessitar obra d'autores: dones que escriuen en general, i en concret poetes; i a més, poetes en la llengua en què ella escriu, en català. Ho necessita en principi per anar bastint la pròpia obra: una tradició d'autoria femenina, de la qual rebre un suport de pertença i en la qual inserir-se.

Considero que aquesta consciència de la necessitat de genealogia femenina, i la voluntat de construir-la són inèdites abans de Marçal. Precisant més, ho és l'explicitació d'aquesta consciència i voluntat, com també ho és la construcció d'aquesta genealogia en l'obra i, de manera paral·lela, fora de l'obra, a la qual dedicà tanta atenció, esforç i temps Maria-Mercè Marçal. Crec que això és l'important, perquè per construir pensament que quedi, no n'hi ha prou amb la consciència d'un autor, per molt àmbit d'influència que arribi a tenir. No basta l'acord amb persones més o menys afins, els col·legues del sector: professors i escriptors; ni els comentaris, les converses, les observacions. Compta molt l'articulació clara de les propostes, la insistència a proposar i repropostrar la mateixa idea, la situació

en un marc teòric; compta molt que tot això quedi escrit, documentat, fixat, que quedi establert, que es pugui explicar, que s'hi pugui tornar, que se'n pugui fer un debat públic. Marçal se'n va preocupar i va actuar efectivament així, de manera que nosaltres ho podem rellegir, ho podem recordar i d'alguna manera anar actualitzant.

He parlat de recerca de la tradició literària femenina. De bon principi, bona coneixedora de la tradició canònica catalana, Marçal la buscava en aquesta llengua. Gabriel Ferrater es referia a la tradició en la poesia catalana com "un erm": "És un erm ben conegut de tots els escriptors catalans: és la manca d'una tradició" (1971: 8). Si Ferrater, que escriu pocs anys abans que Marçal, fa aquesta afirmació tan contundent respecte a la tradició, i ella vol recolzar-se en una tradició, dintre de la catalana, tan numèricament feble, feta per autors i des d'una mirada de dona (és a dir, des d'una perspectiva, la seva, que no solament no vulgui amagar, sinó que vol *arrençar* del seu gènere/sexu i de la significació que aquesta dada de fet i de partença té), ens podem imaginar un seu moment de desànim inicial. Marçal es troba, sí, amb una tradició poètica catalana, però és una tradició gairebé completament masculina: "hi ha una tradició poètica en català, la canònica, que és masculina, i en la qual trobem només de tant en tant una senyora, posada amb pinces" afirma en una entrevista, publicada pòstuma, amb Joana Sabadell (1998:16). Ben aviat, s'adona que dintre la catalana hi ha molta feina a fer per recuperar-la, i que ha d'eixamplar l'horitzó i buscar-la en altres llengües, i això és el que posarà a fer.

En aquesta meua intervenció he resseguit en escrits diversos publicats i en la pròpia obra poètica de Marçal el que n'he sabut trobar en referència a la construcció de genealogia. Ho he distribuït en tres grans apartats:

En el primer he anat a indagar en la seva obra de creació. En l'obra poètica hi ha diverses maneres per establir relació literària de filiació amb autors, i això es complementa i reforça amb l'expressió de relacions positives d'afecte amb figures femenines, i amb dones concretes amb nom i cognoms. Considero que les unes i les altres van lligades i per això no he prescindit de l'expressió de vincles no estrictament literaris. Unes i altres van creant un teixit de suport que es flexiona, visibilitza i potencia el i en femení.

En el segon apartat, he anat a explorar fora de l'obra de creació, però en un altre vessant, igualment públic, del que és l'activitat de l'escriptora. En aquest apartat, el de la reflexió teòrica, hi he encabint textos d'entrevistes, de presentacions, de comunicacions, sempre que n'ha quedat testimoni escrit, i jo l'he sabut trobar. De les ocasions de què no ha quedat constància escrita, d'aquest com d'altres aspectes, caldria que algú s'animés a escriure'n perquè ho poguéssim recuperar.

Un tercer apartat comprendria les activitats, personals o col·lectives, destinades a dur a la pràctica el projecte de crear genealogia.

En l'obra poètica

Hi podem observar, d'una banda, endreces dels poemes; de l'altra, reconeixements de filiació literària: referències, revisió de figures de dona ("Una altra Fedra, si us plau", Medusa, Eva, la dona de Lot...). Pel que fa a les endreces, no és que adreçar poemes a noms de dona sigui una novetat inventada per Maria-Mercè Marçal, com no ho és tampoc, invocar versos d'autoria femenina. També la reinterpretació de personatges femenins de la mitologia o de la història ha estat i és freqüent, especialment entre les autores, però sí que la proporció d'endreces i citacions i referències és un índex significatiu: posa de relleu allò que vol fer ressaltar, és a dir, el lligam amb el femení simbòlic, l'àmbit on vol situar la pròpia obra o, més ben dit, que vol crear amb la seva obra. Recordem que en un article publicat l'any 1994 (1994: 28), la mateixa Marçal observava "el munt d'estudis, articles, traduccions, representacions, recitals... dedicats per dones a les *eminències masculines*, mentre moltes obres de dones esperen ser rescatades de l'oblit imminent". Ella, en la seva obra, es proposa fer tota una altra cosa.

Quines són les formes de fer visibles en l'obra relacions literàries i relacions afectives femenines cap a autores i cap a amigues? Resseguim els reculls de poemes per veure-ho:

Almenys en la primera edició,¹ a *Cau de llunes* no hi havia versos de dones poetes. Hi són presents: Brossa, autor de la sextina que obre el llibre, Ausiàs March, Martí i Pol, Apollinaire, Salvat, Foix, Marià Manent, Estellés. Tot un apartat, en canvi ("Fregall d'espart"), va endreçat a un nom de dona: "A Pepa Llopis"; a més hi ha endreces a Ramon Pinyol, a Layret, a Salvador Seguí, "als meus alumnes", "als meus pares" (un altre apartat). Hem d'anar al segon recull publicat, *Bruixa de dol*, en aquell moment màgic en què un nom propi esdevé nom d'autor(a), segons Genette, per observar-hi una decidida voluntat de situar-se i de remetre's a referents quasi exclusivament femenins. El segon dels apartats, "Tombant", va encapçalat per aquella consigna feminista, editada a finals dels 70 en format adhesiu color fluorescent: "Una dona sense un home és com un peix sense bicicleta" que, encara que no sigui un eslògan d'autoria certificada, sembla fora de dubte que cal atribuir a una autora.

El tercer sonet dels tretze que conté l'apartat que dóna nom al llibre va endreçat a la poeta Teresa d'Arenys que ja havia publicat *Aor*, amb què havia guanyat el premi Amadeu Oller (1976), és a dir, que Marçal ja havia pogut llegir. L'any 1978, en una entrevista conjunta amb Bru de Sala, publicada a *El Correo Catalán* (6.5: 20), Marçal ja esmentava Teresa

¹ A *Llengua abolida*, en canvi, l'apartat "Cançons de paper fi" va endreçat "A la meua mare". En la primera edició anava endreçat "Als meus pares". Recordem que tot el volum va endreçat a la memòria del seu pare.

d'Arenys² quan li demanaven pels seus "gustos literaris" respecte als poetes joves del moment. Entre les poetes del moment, joves i no tan joves, segurament Marçal hi descobria afinitats: escrivia sonets, es declarava foixiana, i tenien les dues una sòlida preocupació formal. Em sembla haver trobat ecos de versos seus en poemes de Marçal. Un cas: a *Terra de mai*, els primers versos de "L'engruna de la festa".

El darrer vers del sonet VI utilitzava una altra consigna feminista, d'aquells anys, encara que modificada: "Farem nostra la nit, (el pa i la sal)". Això vol dir, com en el cas del "peix sense bicicleta", situar-se també en algun lloc: compartint l'afirmació continguda a la consigna, oferir-li el suport de la pròpia obra, i així, posant-la en moviment, actualitzar-la incorporant-la. En el mateix recull, el sonet que comença "Avui, sabeu? les fades i les bruixes s'estimen" vol, inequívocament, donar relleu a una aliança possible entre models de dona, en principi oposats i irreconciliables, però, al capdavall, les dues cares de la mateixa moneda.

Les cançons i sonets que segueixen invoquen noms de dona: Anna, Magdalena, Pepa, Fina, Cinta, Marina. Aquests poemes coexisteixen en el mateix recull amb d'altres que s'adrecen a un *tu* amorós masculí (molts dels de l'apartat "Bruixa de dol"), que però no duen cap endreça, no estan individualitzats amb l'esment d'un nom propi d'home, i això configura un seu significat, tal com feia notar en una altra meua comunicació (Llorca, 2002: 261): hi ha la voluntat de no individualitzar el *tu*, o els *tus* masculins, almenys en aquests poemes.

L'apartat "Sense llops ni destrals" s'acull a més noms de dona: Teresa, Quima, Araceli, Assumpta, Adela, Ina. En això, diria Marina Mayoral que Marçal segueix les poetes romàntiques. Mayoral, dins d'*Escritoras romànticas españolas*,³ revisa l'expressió de sentiments d'amistat i d'amor de les poetes cap a amigues i escriptores que els poguessin fornir un model literari i vital. El que potser no feien les romàntiques és reconèixer-se positivament en una comunitat de sexe, com ho fa el poema "Vuit de març", on la veu poètica se situa entre la primera persona del plural. Això tornarà a passar en el poema "Pasquins per a la revolta vegetal" (que cal buscar a Marçal, 1989d: 279). S'hi declara inserida en una comunitat femenina passant, en el mateix vers, de la tercera a la primera persona del singular:

La veig. Em veig en el mirall que em dreça
la meua imatge múltiple, que sóc

² L'entrevistador els demanava: "Tres poetes joves, excloent-vos". "Pinyol, Navarro i Teresa d'Arenys", deia Marçal. I Bru de Sala: "Pinyol, Bonet i Piera" (Busquets i Grabulosa, 1978).

³ La participació de Mayoral en el volum és l'article: "Las amistades románticas: confusión de fórmulas y sentimientos". Hi escriu: "Las mujeres escritoras parecen encontrar en el trato con otras mujeres una complacencia y una afinidad espiritual que no se da en su relación con los hombres y que provoca en ocasiones una complacencia y un entusiasmo sentimental que si no es enamoramiento lo parece" (1990: 44). Marçal va, és clar, més lluny.

ona del llarg seguici de les dones,⁴
mar enreixada.

Encara més procediments diferents, sempre seguint l'obra, per establir filiació femenina, sigui o no de caràcter literari: passant a *Sal oberta*, encara que res no ho indiqui en la primera edició, la cançó "Si el mar tingués baranes" parteix d'un vers de Rosalia de Castro, poeta fundacional per a la llengua gallega, cosa que havia estat interpretada per Marçal, en ocasió d'una trobada a Vigo de poetes peninsulars i de les Illes, com una gran sort per a la poesia d'autoria femenina que havia de venir (Marçal, 1998b).

Altres versos que encapçalen poemes a *Sal oberta* són de Ramon Pinyol; de Josep M. Prats; d'Edith Södergran, la poeta d'expressió sueca de qui havíem sentit en un festival feminista al Grec (l'any 1978) un vers que devia colpir la poeta: "Si el meu fill neix mort és seu", i que ara encapçala significativament el seu poema "Ruda", al costat de l'endrec "A la memòria de Medea"; i de J.V. Foix.

Les endreces de *Sal oberta* són : A l'Heura, "A les bruixes, i a algun bruixot que t'han esperat amb alegria", a Maria del Mar Bonet, a Pep Duran, a Tona Gusi, a Magda Marçal, a Montse Piquer, a Tània Fraylinck, "soltera i mare", a Josep Ferrer, "Homenatge a Pere Quart", "A l'Adela, llevadora / al punt on lleva la sal". "Raval d'amor" va adreçat a Josep Parcerissa, i dos dels poemes de l'apartat "Escarsers" (només a Marçal, 1989d: 275-290), a XP; a l'Heura, encara. Veiem com no manquen endreces i versos amb nom masculí, però com els femenins hi predominen.

Terra de mai va encapçalat per versos de García Lorca (notem que és l'únic poeta de la tradició en castellà citat, i repetides vegades, per Marçal), Yves Bonnefoy i Carles Riba, i se situa, abans de començar, sota el mestratge de Brossa. Ara bé, per les sextines del recull desfilen ecos de versos de la tradició en català; insuficient o no, és una tradició majoritàriament, i de molt, masculina: Riba, Ferrater, Brossa, Martí i Pol... Hi ha també Ramon Pinyol, hi ha Teresa d'Arenys, però cap ni un encapçalament els reivindica de manera directa. Ens toca a nosaltres, lectores i lectors, estudiosos, crítics, de trobar-los. Com si a *Terra de mai* hagués volgut reconèixer, junts, uns quants deutes poètics, i els hagués volgut pagar resignificant-los. De fet, els està utilitzant per a una finalitat inèdita: poetitzar en català sobre la passió lèsbica. Utilitza la tradició, però és com si no necessités ja reivindicar-la i col·locar-se'n sota l'advocació, com si ja es considerés capaç de resignificar-la. El seu objectiu –literari i polític– és visibilitzar, reivindicar i enriquir una "paraula de dona", encara que hagi de treballar amb la tradició, que paraula de dona no ho és.

A *La germana, l'estrangera* apareixen, declarats, versos de M. Desbordes-Valmore,⁵ versos de Renée Vivien, per dues vegades

⁴ "Le cortège des femmes long comme un jour sans pain", vers d'Apollinaire col·locat a l'inici de "Fregall d'espert", de *Cau de llunes*, 34.

encapçalant poemes seus i, en una ocasió, de Rich. També hi trobo Baudelaire,⁶ no gens amagat, però tampoc no confessat. Un Baudelaire que ha abolit les majúscules. Hi ha Baudelaire, doncs, però Marçal ja ha optat per Renée Vivien (1887-1909), de la mateixa manera com en la traducció, entre Maiakovsky i Tsvietàieva ha optat per Tsviétaieva. I ha optat en el pensament respecte al compromís polític en la poesia per Adrienne Rich, de qui diu en més d'una entrevista que li ha ofert una dimensió política de l'escriptura femenina, feminista i lèsbica, que li és preciosa. Dickinson està també reivindicada, i assenyalada a "Vaig abdicar de mi" (Marçal, 1989d: 397), a partir d'un seu vers.

Desglaç està endreçat a Fina Birulés, com també ho estarà la novel·la *La passió segons Renée Vivien*. Un vers de Sylvia Plath obre l'apartat "Daddy", el primer del llibre, i també el poema "Aquella part de mi que adorava un feixista". De fet, el llarg poema de Sylvia Plath que s'intitula així, és l'únic referent declarat d'aquest primer apartat de *Desglaç*, que treballa sobre la mort del pare. L'altre, també l'únic poema encapçalat per un vers, és de Louise Labé (1524?-1566).

Les endreces, a amics i amigues: a Josep Uclès, per a Anna. A Dolors. Una referència a ("Sobre una pintura de") Frida Kahlo. Un altre poema en homenatge a Rosalía. Un segon, per a Frida Kahlo, un referent de dona artista molt compartit. A E. Gimeno. A Pep Parcerissa. A l'Anna Lizaran. Per a Àngela. A Pepa Palacio. A Montse Massip i Toni Puigdomènech i a la Cinta. A Lourdes Borràs. Podem continuar afirmant el que dèiem a propòsit de les endreces de *Sal oberta*.

A *Raó del cos*, pel fet d'haver estat editat de manera pòstuma i a cura de Lluïsa Julià, la majoria dels poemes no poden estar endreçats ni dur versos que els obrin. Només els duen els ja publicats o llegits en ocasions diverses. Entre aquests, hi tornem a trobar Renée Vivien: ara com a dedicatòria; hi trobem Ahkmàtova, en un vers de "Rèquiem", que esdevé tornada d'un poema de Marçal. Però tot *Raó del cos* està travessat d'una presència i una declaració de filiació femenina molt intensa i repetida. Hi ha una reivindicació de la figura de la mare, entesa com l'entén Muraro a *L'ordine simbolico della madre*, la mare real. Si ens hi fixem, aquesta reflexió, en l'obra poètica de Marçal, és cronològicament posterior a la de la filiació paterna, amb tota la seva contradicció, amb tota la seva complexitat. Primer hi ha hagut una reivindicació reflexiva de la identitat del jo com a mare, després del jo com a filla del pare (o del Pare), i només en darrer lloc, hi ha el definitiu assoliment de la condició de filla de la mare. No podia potser haver estat d'una altra manera, ja que la reflexió poètica de Marçal va paral·lela a les exigències que la vida presenta, i la seva peripècia vital va plantejar-li abans la pròpia maternitat, després la mort del pare, i després la

⁵ La M inicial del nom amaga una identitat de dona que el desplegament del nom propi sencer: Marceline-Félicité-Josèphe (1786-1859) hauria posat de manifest.

⁶ Hi veig el Baudelaire de "Je suis la plaie et le couteau", hi veig Baudelaire a "Necrofília", a "Benedicció" (almenys, la voluntat de reescriure "Bénédiction").

maduració personal, i segurament la presència de la pròpia mort, és a dir, el retorn als orígens, entès en Marçal com a retorn a la mare, la va acarar amb aquesta relació original i definitiva alhora.

Tot això pel que fa a la poesia. No cal dir que, pel que fa a la narrativa, la reconstrucció novel·lada de la biografia de la poeta Renée Vivien (també dona, poeta, lesbiana) significa crear un pont, passant per tradicions poètiques en llengües diferents, que va des de Safo fins a si mateixa, com a poetes que canten obertament la passió amorosa d'una dona per una altra dona.

La reflexió teòrica

És, però, en les entrevistes, en les declaracions a la premsa amb motiu de presentacions, en comunicacions i articles on trobem el gruix del pensament que Marçal ens ha deixat escrit sobre aquest tema. N'he recollit alguns fragments:

1. A la presentació "Tard però no a deshora", del llibre de poemes de Felícia Fuster, parla de les escriptores com a filles sense mare en el terreny de la tradició literària: "perquè em cal fer esment –i mai no és de massa- la quasi orfenesa a què ens hem hagut d'enfrontar les dones escriptores a l'hora de rastrejar una tradició literària que parlés des dels nostres ulls i des de la nostra experiència" (Marçal, 1984: 9).

2. A la Introducció de l'antologia *Contraclaror* (1985) de Clementina Arderiu recorda que, a més que les autores són una immensa minoria en la tradició, hi queden com la excepcionalitat, la genialitat infreqüent, que frega aquella "monstruositat", de la qual en podem llegir una formulació poètica en "Furgant per les llivanyes i juntures" (Marçal, 2000: 29) que en reescriu un d'anterior, "Un cactus", de Maria Antònia Salvà. Aquesta excepcionalitat quasi monstruosa que els encara pot ser, així, més fàcil d'oblidar i, sobretot, de deslligar del col·lectiu femení. Escriu Marçal:

Malgrat el risc de semblar repetitiva, crec que em cal encara insistir sobre la situació de, diguem-ne, orfenesa en què ens movem les dones que escrivim –i crec que en altres camps culturals el problema és idèntic– en tenir davant de nosaltres, i haver-nos-hi d'inserir, una tradició literària on les dones, no sols hi constitueixen una minoria absoluta, sinó que, a més a més, hi tenen sempre un lloc excèntric; o per l'estigma d'una genialitat inexplicable, o per una mena de semi-oblit condescendent que les confina en un espai mort, en una mena de llimbs de la cultura. (Marçal, 1985: 9)

I més endavant:

Aquest, fins avui, sol ésser el destí de tota dona escriptora: o la genialitat –estadísticament poc probable i que, a més a més, sembla situar aquestes dones, als ulls de tothom, fora d'una *feminitat normal*– o l'oblit, o aquest lloc de compromís, meitat adorn, meitat ombra, concedit, sembla, com s'ofereix –galantment– una cadira a una dama, en un racó, perquè faci bonic, però que no parli gaire. (Marçal, 1985: 10)

3. En unes Jornades organitzades per l'ICE, Marçal (1986) parla de la necessitat d'establir una tradició en dos sentits: en el primer, salvar de l'oblit obres que no el mereixen; en el segon, posar-les en relació amb altres obres del passat o del present, revisant-les per veure què hi tenen en comú, i què tenen en comú amb l'experiència vital pròpia. Ja no es tracta, doncs, de comptar amb els dits els noms de dona "posats amb pinces" entre els noms d'home, en una relació potser d'una entre deu, sinó de veure què de nou, de diferent, de propi, aporten les escriptores a la literatura, i com es poden posar en relació amb les altres escriptores. Crec que aquí tenim la novetat revolucionària, el canvi d'enfocament decisiu:

vull insistir en la necessitat d'establir, ni que sigui retrospectivament [...] uns punts de referència, una tradició, amb totes les limitacions i amb tota la genialitat que calgui, que ens faci de suport per rescatar de l'oblit obres que no haurien d'haver estat oblidades; reinterpretar, reveure, les grans figures i resituar-les en un context, treure'ls de sobre aquesta qualitat de *rara avis* que les acompanya. Conèixer les seves obres, el seu abast, les engrunes d'una vivència singular del món i d'elles mateixes, les aportacions –per seguiment o per rebuig– que ens fan, en la nostra presa de consciència com a dones i com a escriptores. (Marçal, 1986: 35)

4. A l'article: "Clementina Arderiu: alta mar dins de casa" (Marçal, 1989a), recorda l'obligació de recuperar la tradició femenina, per tal de no haver de començar sempre de zero i mantenir les dones escriptores en estat d'excepció. Això és una cosa que ja havia fet notar Virginia Woolf a *Una cambra pròpia*, i que reprèn Rich, escrivint:

Un dels obstacles culturals més seriosos que troba qualsevol escriptora feminista consisteix que, al davant de qualsevol treball feminista, hi ha la tendència a rebre'l com si sortís del no-res, com si cadascuna de nosaltres no hagués viscut, pensat i treballat amb un passat històric i un present contextual. Aquesta és una de les

maneres a través de les quals s'ha presentat la feina i el pensament de les dones com esporàdic, errant, orfe de qualsevol tipus de tradició pròpia. (Rich, 1983: 19)

Si a cada generació literària li pertoca reparar les injustícies de les anteriors pel que fa a la valoració de les obres del passat, a cada generació de dones ens cal, a més a més, establir i redefinir vincles amb les nostres predecessores, i rescatar de l'oblit o d'un semi-oblit insidiós obres d'un valor injustament menystingut, si no volem tenir la sensació de començar sempre de cap i de nou en el si d'una literatura com totes, majoritàriament masculina. (Marçal, 1989a: 51)

5. A la comunicació "La dona i l'escriptura" (Marçal, 1994b) llença i ressegueix un fil que aniria de narradores i poetes en diverses llengües buscant-hi afinitats: de Dickinson a Anna Dodas passant per Plath, Rodoreda, la Víctor Català de "La pua de rampí", Leveroni, Arderiu, Maria Antònia Salvà, Montserrat Abelló, i Rich, per tal de fer així, diu, "una modesta obra de Musa: posar de relleu uns noms, uns textos, unes obres, uns temes, uns silencis, unes ferides, dignes de convertir-se en memòria, memòria articulada" (1994b: 39)

Hi repeteix el motiu de l'excepcionalitat de la dona escriptora: "el mecanisme implacable, androcèntricament selectiu, de la *Literatura-institució*, de la *Cultura-institució*, encara només pot admetre la dona *excepcional*, la dona *per mostra*, la dona *coartada*" (1994b: 28). Perquè si:

Néixer en el si d'una cultura dominant significa [...] estar instal·lat des d'un principi dins d'un marc ben establert, ésser hereu legal d'uns béns indiscutits, evidents i disponibles, formar-ne part amb naturalitat, com aquell qui respira, sense haver-se de plantejar el problema previ de la pròpia pertinença, sense cap tria ni intervenció espúria de la voluntat. Les dones escriptores, en canvi, com tot aquell qui neix en el si d'una cultura oprimida, ens hem vist abocades a la tria, a l'esforç, al repte de recuperar, d'inventar-nos, de crear una altra memòria, una altra tradició, si no volem que la literatura signifiqui abdicar de les nostres experiències més irrenunciables ni acceptar una mena de travestisme de la ment.

A la mateixa comunicació hi parla de les "mares literàries", un terme en el qual cal parar l'atenció. Es tracta de mares simbòliques, i per tant, escollides, decidides, perquè, en el cas de les autores, la tradició no és una herència automàtica, més o menys regalada, sinó que s'ha de construir. Les paraules de Marçal que segueixen em semblen de les més radicals que del cert he(m) pogut llegir en absolut respecte a la creació d'autoria sexuada:

Hem d'anar, doncs, a la recerca i captura de les *mares* literàries escamotejades, perquè tal com diu Virginia Woolf, dels escriptors homes podem aprendre –literàriament parlant- sense dubte habilitats i trucs d'ofici, algun consell útil, però res d'allò essencial, res d'allò que constitueix la carn i la sang de l'obra literària. Ni un bri d'aquella força que prové d'un vigorós empelt personal en un corrent col·lectiu que travessa els segles. Ni un bri d'aquella força que es nodreix d'una elaboració secular de les pròpies vivències sexuades. (1994b: 32-33)

6. En l'entrevista "Anna Montero entrevista Maria-Mercè Marçal" (Montero, 1987),⁷ Marçal fa notar que, sense una voluntat "molt conscient i molt deliberada", la influència de les escriptores no es transmet: "El problema és que hi ha molt poques dones. És evident que els homes marquen tendències, marquen escoles, i les dones, en tot cas, són allà. En principi, penso que si no és una actitud molt conscient i molt deliberada, per inèrcia no t'influiran les dones, per una qüestió simplement numèrica, per desconeixement" (1987: 88). I més endavant diu que la crítica feminista hauria de "veure o analitzar les obres de les dones buscant la relació concreta amb el món, les dificultats concretes, l'experiència singular que aquest fet comporta. I potser això també ho haurien de fer els homes, potser s'hauria d'analitzar més les obres dels homes en tant que obres d'home [...] perquè no deixen de reflectir, també, un punt de vista específic."

Al darrera, o a sota, de tot això, hi ha d'haver, hi ha, un pensament sobre què vol dir ser dona, ser home. Un pensament clar i decidit que fa notar (i això també ho tenim escrit, també ho podem llegir),⁸ que "persona" és una abstracció, que no és alguna cosa més que "home" o "dona", que de fet són les dues úniques concrecions de l'ésser humà. Si sabem d'uns cognoms amb una inicial si és "home" o "dona", en sabem més, i no menys. Què és vol anul·lar, en dir "persona"? No res menys que la diferència del cos, l'experiència de viure en un cos de dona o en un cos d'home.

Prendre una actitud conscient i deliberada respecte a les seves antecessores, és el que havia fet ella mateixa en l'estudi introductori de l'antologia *Contractaror*, de poesia de Clementina Arderiu, publicada al 1985 per laSal, i amb els articles apareguts amb motiu del centenari del seu naixement (Marçal, 1989a, 1989b, 1989c), i encara un parell més, de dedicats a autores: "Rosa Leveroni, en el llindar" (Marçal, 1988) i "Isabel de Villena i el seu *feminisme* literari" (Marçal, 1990).

I en l'Homenatge a Maria Antònia Salvà, en el qual llegeix el poema que reescrui "El cactus", que abans he esmentat, i en el pròleg dedicat a Rosa Leveroni: donar a conèixer, homenatjar, posar de relleu. I amb el projecte de "Cartografies del desig".

⁷ El mateix número inclou unes dades biobibliogràfiques (97-101).

⁸ A l'entrevista amb Joana Sabadell (1998).

7. En una de les entrevistes aplegades a *Escriptors d'avui. Perfils literaris. 1ª sèrie* a cura de Mercè Biosca i M. Pau Cornadó (1992), és potser on desenvolupa més el pensament sobre el fet de dedicar-se, en la crítica i en la traducció, a la literatura escrita per dones. És a dir, sobre un dels aspectes de la pràctica de la reflexió que estem seguint fins ara. La lectura i la crítica i la traducció són així enteses com a punts de partida i punts d'arribada per a la pròpia obra. En l'entrevista parla de la seva necessitat vital de connectar amb "un cert principi femení que signifiqui força i no feblesa". Aquest principi femení, diu, el troba en la literatura, en les escriptores (o en algunes escriptores). Certament que podem entendre aquesta experiència i la podem compartir, ja que la literatura, com les altres manifestacions artístiques o culturals, es fa a partir del que som, del que vivim i com ho vivim. S'hi referia també, una vegada més, a les mares simbòliques:

No és que em sembli malament dedicar-me a traduir Maiakovski, per exemple; però sé que Marina Tsvetàieva em dirà més coses sobre mi que no pas Maiakovski. I també m'interessa més Tsvetàieva, posem per cas, perquè si pensem que fem literatura a partir d'allò que som, aleshores necessitem un tipus d'ajut que ens permeti connectar amb nosaltres mateixos. De fet, com deia Virginia Woolf a *Una cambra pròpia*, les dones connectem amb el passat a través de les nostres mares, les mares reals. Però també hi ha unes mares simbòliques, que ens cal cercar si no volem ésser preses d'uns paràmetres culturals absolutament androcèntrics. (Biosca i Cornadó, 1992: 43)

8. En una altra seva comunicació, "Dona i Poesia: Més enllà i més ençà del mirall de la Medusa" (Marçal, 1997), hi posava de relleu que, en la valoració de les obres literàries i en l'establiment d'una tradició, no només compten els valors estrictament literaris, sinó que s'hi barregen elements de tipus històric, polític, de moment social, i d'altres variables. Això és humà, inevitable, i potser fins i tot necessari. ¿Per què el sexe no pot ser un d'aquests criteris, es pregunta Maria-Mercè Marçal, quan és un dels que configura de manera decisiva l'experiència vital humana, o potser el que més? (1997: 177). Això, que sabem en tants aspectes de la vida humana quotidiana, ¿per què no ha de valer també per a la literatura, que va tan lligada a la vida?

En aquesta comunicació, un dels llocs on Marçal explica de manera més completa el seu pensament sobre la genealogia femenina, es refereix al mite de Metis, engolit per Zeus, que donarà a llum Atena sense cap altra mediació femenina, de l'escriptora, "literàriament filla del Pare, de la Seva llei i de la seva cultura —el gran part masculí contra-Natura—: del Pare que, en tot cas, ha deglutit i ha utilitzat la força femenina i l'ha fet invisible" (1997: 180).

I en treu com a conclusió la urgència de construir una genealogia i, amb una imatge que prova de superar la vella i dolorosa escissió natura-cultura, la paraula i el cos, considera la necessitat de "donar a llum" les mares literàries, mares simbòliques de qui considerar-se filles i amb qui construir una tradició. Perquè, escriu Marçal, "malgrat el mite d'Atenea, sense mare la dona no pot ser, com a tal, posada al món de la cultura i del pensament" (1997: 181).

Activitats i projectes pràctics

Finalment, posar a l'abast del públic lector en català autores d'altres llengües, és una altra manera de posar en pràctica totes aquestes consideracions sobre la genealogia femenina. Això ho fa Marçal amb Colette, Yourcenar, amb les poetes russes Akhmàtova i Tsvetàieva.

També ho és, posar-se al capdavant d'una obra d'autoria femenina, i això és també el que fa Marçal prologant llibres d'altres poetes, és a dir, presentant i avalant amb el seu nom autores i posant-s'hi en relació de genealogia: amb Abelló, amb Cèlia Sánchez-Mústic, amb Josepa Contijoch, amb Felícia Fuster. Només en una ocasió, que jo sàpiga, presenta per escrit un poeta home, Amadeu Vidal.⁹ He dit "per escrit": jo he treballat amb el material que ha quedat imprès i al que he tingut accés; si hagués treballat amb testimonis de trobades presencials, la llista hauria estat més llarga i una altra.

El projecte col·lectiu "Cartografies del desig", del qual ja n'han estat fetes tres edicions, mereixeria un capítol sencer a part. És una manera, organitzada i compartible, de posar en pràctica la voluntat de crear genealogia, buscant afinitats, coincidències, relacions, entre escriptores, catalanes i de llengües de creació diverses, travant-les en un espai amb un text, amb elements escènics i musicals que proposen un espectacle que vol ser atractiu. Aquest projecte ha estat conduït per un grup de diverses professionals, que continuen treballant-hi sense la Maria-Mercè, i encaminat des del Comitè d'Esriptores del Centre Català del Pen Club. Crec que una ullada al programa del Comitè, que inclou activitats que van des d'homenatges, recitals i lectures, a tertúlies, publicacions..., reivindicació de noms als carrers, biblioteques, etc., i que assumeix l'organització d'aquest entre d'altres projectes, ens pot convèncer de la claredat dels objectius del darrer projecte cultural, somiat i realitzat, i compartit, de Maria-Mercè Marçal.

Perquè és així, establint relacions, travant i creant significacions en un espai compartible, com es va creant la tradició, com s'arriba a configurar el cànon, com es col·loquen les obres de les escriptores i es poden reforçar mútuament.

⁹ De qui prologa *Invisibles* (1996), editat a Edicions 62.

El que inspirava el projecte original de les *Cartografies* era, com queda escrit al pròleg de *Memòria de l'aigua*, en el text de Marçal de presentació del que va ser la segona edició de les "Cartografies", i advertim-hi el ressò de Rich:

no es tracta de parlar de les escriptores d'una en una, de forma aïllada, tal com massa sovint apareixen les obres de les dones, com suspeses en el buit, desvinculades de qualsevol genealogia femenina i només inserides de forma sovint excèntrica en l'univers cultural heretat, falsament neutre, sinó que la nostra idea és la d'establir les possibles coordenades d'un espai *entre* que permeti un moviment, un recorregut, un viatge que poguéssim fer en comú. (1999a: 10)

perquè de fet, "el reconeixement d'una dona –d'una igual– li assigna un lloc, la fixa d'alguna manera en el que podria ser una incipient genealogia femenina de la cultura. Així és –diu el mestre Bloom– com es fa la tradició i com es configura el cànnon: a partir del reconeixement vital d'uns autors del passat" (1999a: 12).

En un dels dos articles amb què Marçal hi va participar, en el qual posava de costat Maria Antònia Salvà, Caterina Albert i Renée Vivien, hi torna: "La situació d'orfenesa i d'aïllament a què l'ordre simbòlic patriarcal ha abocat les dones que escrivim, a causa de l'absència d'una tradició cultural i literària que es declini també en femení, troba en totes tres escriptores un cert grau de resposta, diversament eloqüent, en la recerca de *mares literàries*" (1998: 43).

Tot plegat, i amb paraules de Maria-Mercè Marçal, que he robat per al títol de la meva intervenció en aquesta Jornada, "terra on arrelar i saba vella per a les fulles noves" (1985: 57). I alhora saba nova, per a la terra que ens ha precedit.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Biosca, Mercè i Cornadó, M. Pau (1992), "Maria-Mercè Marçal o l'ordenació de la vida a través de la poesia", *Escriptors d'avui. Perfils literaris. 1ª sèrie*, Lleida, La Paeria, Ajuntament de Lleida: 36-43.

Busquets i Grabulosa, Lluís (1978), "Maria-Mercè Marçal i Xavier Bru de sala, dos poetes", *Cap de setmana*, Suplement d'*El Correo Catalán*, 6.5: 19-20.

- Ferrater, Gabriel (1971), "Prefaci", *Versions de Hölderlin*, Carles Riba, Barcelona, Edicions 62.
- Julià, Lluïsa (1998), "Esitora en lucha", *El País*, 6.7: 28.
- (2000), "Utopia i exili en la poesia de Maria-Mercè Marçal", *El gai saber. Introducció als estudis gais i lèsbics*, Josep-Anton Fernández (ed.), Barcelona, Llibres de l'Índex: 353-371.
- (2003), "De cómo una sola imagen puede crear genealogía: Montserrat Roig y Maria Aurèlia Capmany", *Representación, Construcción e Interpretación de la Imagen Visual de las Mujeres*, Madrid, Editorial Archiviana: 341-354.
- Llorca, Fina (2001), "Mare, filla, amant, amiga: Muses en la poesia de Maria-Mercè Marçal", *Perversas y divinas*, València, Excultura: 259-266.
- Marçal, Maria-Mercè (1984), "Tard, però no pas a deshora", a Felícia Fuster, *Una cançó per a ningú i Trenta diàlegs inútils*, Felícia Fuster, Barcelona, Proa: 7-13.
- (1985), "Introducció", a Clementina Arderiu, *Contraclaror. Antologia poètica*, Introducció i selecció Maria-Mercè Marçal, Barcelona, laSal, Edicions de les Dones: 9-60.
- (1986), "Per deixar de ser inexistents", *Les dones i la literatura catalana*, Barcelona, ICE: 33-37.
- (1988), "Rosa Leveroni, en el lliandar", *Literatura de dones: Una visió del món*, Barcelona, laSal, Edicions de les Dones: 97-119.
- (1989a), "Clementina Arderiu: alta mar dins de casa", *Cultura*, 3: 51-53.
- (1989b), "Celebració d'un centenari. En els marges d'una obra poètica. Tres poemes inèdits de Clementina Arderiu", *Serra d'Or*, 356: 42-43.
- (1989c), "Clementina es deïa...: el fer i desfer de la vida quotidiana", Suplement de Cultura de *La Vanguardia*, 4.7: 56.
- (1989d), *Llengua abolida: 1973-1989*, València, Edicions Tres i Quatre.
- (1990a), "Isabel de Villena i el seu feminisme literari", *Revista de Catalunya*, 44: 120-130.
- (1990b), "Pròleg", *Foc a les mans*, Montserrat Abelló, Barcelona, Columna: 7-17.
- (1991a), "...El punt de les dones", "Dossier Dona i Cultura", *Cultura*, 25: 57.
- (1991b), "Helena, Maria Aurèlia, Montserrat...", *Regió 7*, 17.11.
- (1994a), "A compte de pròleg", *Temperatura humana*, a Cèlia Sánchez-Mústic, Barcelona, Columna: IX- XIII.
- (1994b), "La dona i l'escriptura", *Fi de segle. Incerteses davant d'un nou mil·lenni*, Àngel San Martín (ed.), València, Ajuntament de Gandia / Universitat de València: 27-39.

- Marçal, Maria-Mercè (1996), "Mots d'acompanyament", *Ales intactes*, Josefa Contijoch, Barcelona, Columna: 9-11.
- (1997), "Dona i Poesia: Més enllà i més ençà del mirall de la Medusa", *Paraula de dona. Actes del Col·loqui Dones, Literatura i Mitjans de Comunicació*, Tarragona, Diputació de Tarragona: 175-181.
- (1998a), "Cartografies del desig. Publicació d'un volum sobre quinze autores i el seu món", *Avui*, 4.6: X-XI.
- (1998b), "Conferencia no I Encontro de Poetas peninsulares e das Illas", *Festa da palavra silenciada*, 14: 67-72.
- (1998c), "En dansa obliqua de miralls: Pauline M. Tarn (Renée Vivien)-Caterina Albert (Víctor Català)-Maria-Antònia Salvà", 21-52. "Com en la nit, les flames: Anna Akhmàtova-Marina Tsvetàieva", *Cartografies del desig. Quinze escriptors i el seu món*, Barcelona, Proa: 157-192.
- (1999a), Pròleg (pòstum) de *Memòria de l'aigua. Onze escriptors i el seu món*, Barcelona, Proa: 9-12.
- en col·laboració amb Lluïsa Julià (1999b), "Diferencia y/o normalización: La poesía catalana de los últimos treinta años", *Mosaico ibérico. Ensayos sobre poesía y diversidad*, Joana Sabadell (ed.), Madrid, Ediciones Júcar: 153-180.
- (2000), *Raó del cos*, Barcelona, Edicions 62.
- "Maria Antònia Salvà, l'arrel de les paraules", <<http://www.uoc.edu/lletra/noms/masalva>>.
- Montero, Anna (1987), "Anna Montero entrevista Maria-Mercè Marçal", *Daina. Revista de Literatura*, 3: 77-95.
- Mayoral, Marina (1990), "Las amistades románticas: confusión de fórmulas y sentimientos", *Escritoras románticas españolas*, Marina Mayoral (ed.), Madrid, Fundación Banco Exterior: 43-71.
- Muraro, Luisa, "El concepto de genealogía femenina", <http://www.creatividadfeminista.org/articulos/genealogia_1.htm>.
- Rich, Adrienne (1984), "Sobre historia, analfabetismo, pasividad, violencia y la cultura de las mujeres", a *Sobre mentiras, secretos y silencios*, Barcelona, Icaria: 17-27.
- Sabadell, Joana (1998), "Allà on vida i literatura fan trena. Conversa amb Maria-Mercè Marçal sobre poesia i feminisme", *Serra d'Or*, 467: 12-21.